

Bijlage VWO
2015

tijdvak 2

Nederlands

Tekstboekje

In je hoofd

(1) De Amerikaanse psychiater Allen Frances heeft wekelijks een vreetbui, vergeet regelmatig namen en huis-sleutels en is niet los te weken van zijn smartphone. Frances, beroemd om zijn kruistocht tegen het handboek voor de psychiatrie (de *DSM-5*) en auteur van het boek *Terug naar normaal*, maakt er elke lezing weer 5 grapjes over. Hij vertelt dan dat hij zelf volgens de criteria van dat handboek ook aan allerlei stoornissen lijdt. Wat hij daarbij niet vertelt, is dat hij 'nee' kan zeggen op de drie 10 vragen die elke psychiater of klinisch psycholoog moet stellen als iemand met klachten op zijn spreekuur verschijnt. Lijdt je zelf of lijdt je omgeving onder je gedrag? Lukt het je niet om te doen wat je wilt? Heb je professionele hulp nodig? Drie vragen waarop heel wat anderen 'ja' moeten zeggen. Zij hebben zo'n groot probleem dat ze niet in staat zijn sociaal en 15 maatschappelijk mee te doen. Om normaal te doen dus. Je gedrag, je gevoelens en je zelfbeeld moeten ertoe leiden dat je kunt doen wat je graag zou willen doen. Anderen zouden je niet moeten uitsluiten, omdat je te veel afwijkt van wat zij normaal vinden.

(2) Wat psychisch normaal is, was altijd al ingewikkeld. De identiteit van mensen is daarbij namelijk in het geding. Iedereen wil graag 'zichzelf' kunnen zijn en dat verhoudt zich soms lastig tot wat maatschappij en omgeving van ons verwachten. Maar nu is ook nog de maatschappij 35 complexer geworden en zij stelt hogere eisen aan onze psyche. De

normen zijn verscherpt en daardoor kost het meer mensen moeite om zich normaal te gedragen.

(3) Er zijn nauwelijks nog 'maatschappelijke randen' waar mensen terecht kunnen die die complexiteit niet aan kunnen. De lompboer rijdt 45 allang niet meer door de straten, de scharensliiep zie je hoogst zelden en de schoorsteenveger meldt op zijn site dat hij gebruikmaakt van 'de nieuwste technieken en mogelijkheden'. Ook de schoonmaker moet verstand hebben van apparaten; alleen maar een beetje bezemen, is er allang niet meer bij. Veel lichamelijk werk bij de boer op het land en in de fabriek is overgenomen door machines en ook allerlei eentonige werkzaamheden – vaak fijn om te doen voor mensen met autisme – zijn geautomatiseerd. Het is moeilijk 55 voorstelbaar dat iemand er plezier aan zou kunnen beleven brieven te sorteren, maar voor laaggeschoolden met autisme is dat heel bevredigend werk. Tegenwoordig lezen 'digitale ogen' de adressen met een snelheid waar geen mens tegenop kan.

(4) Cognitieve, sociale en emotionele vaardigheden zijn in onze moderne kennis- en diensteneconomie steeds belangrijker geworden om mee te kunnen komen. Ben je op die punten kwetsbaar, dan komt dat nu eerder aan het licht dan vroeger. Het kost meer moeite om normaal te kunnen functioneren.

(5) Tegelijk leven we in een samenleving waarin tegen psychische klachten heel anders wordt aangekeken dan tegen fysieke problemen.

85 We vinden het normaal dat we alles
in het werk stellen om ziekte en
gebrek op afstand te houden. We
prikken en slikken om ziekten te
vermijden en we doen mee aan
90 bevolkingsonderzoeken om een
ziekte als kanker vroegtijdig op te
sporen. We vinden het geen punt als
honderd mensen een medicijn ge-
bruiken dat slechts voor een van hen
95 een beroerte of hartaanval voorkomt,
zoals bij cholesterolverlagers het
geval is. Wat ons lichaam betreft,
nemen we geen enkel risico. Dat al
onze fysieke klachten serieus worden
100 genomen en dat we hulp invoeren
om ervan af te komen, vinden we
normaal. Maar worstelen we met
psychische problemen, dan is er juist
sprake van grote terughoudendheid.
105 Dan wordt onmiddellijk de rode vlag
van ‘medicalisering van normaal
gedrag’ gehesen. Bij kinderen
gebeurt dat extra snel.
(6) Historica Angela Crott stelt dat
110 veranderingen in de samenleving hun
weerslag hebben op het onderwijs en
daardoor vaak onterecht leiden tot de
diagnose ADHD¹⁾. Dat was vroeger
wel anders, impliceert de titel van
115 haar proefschrift *Van hoop des
vaderlands naar ADHD’er*. Onze
hersenen moeten in de complexe
samenleving op topsnelheid draaien
en dat begint al in de vroege jeugd.
120 Jongeren volgen eerder en langer
onderwijs – ook de jongeren die
vroeger de hele les achterstevoren
op hun stoel zaten, spijbelden, op de
achterste rij zaten te klieren en vanaf
125 hun veertiende de school voor gezien
hielden. Zij moeten in groepsverband
taken uitvoeren waarvoor eigen initia-
tief en planningsvermogen belangrijk
zijn, zowat de hele dag netjes op een
130 stoel blijven zitten en met een beetje
pech ook nog kringgesprekken

voeren. Voor sommige kinderen is
dat moeilijk. Zij hebben extra hulp
van de leerkracht nodig om aan die
135 eisen te kunnen voldoen. Er zijn ook
kinderen die tegen de grenzen van
hun kunnen oplopen. Zij zijn extreem
ongedurig en krijgen het niet voor
elkaar zich langere tijd te concen-
140 treren. Hun gedachten schieten alle
kanten op en hun lichaam wil maar
niet rustig worden.
(7) Vroeger kregen zulke ‘onhandel-
bare’ kinderen slaag en straf, werden
145 ze om de haverklap de klas uitge-
stuurd, op school gepest en sociaal
geïsoleerd. Dat werd toen wellicht
normaal gevonden, maar dat willen
we niet meer. Tegenwoordig stellen
150 de meeste opvoeders wel grenzen,
maar leggen ze ook uit waarom en
proberen ze samen met het kind
diens problemen op te lossen. Dat
lukt alleen niet altijd, zelfs niet als
155 opvoeders en kind dat allebei graag
willen. Waarom niet? Omdat, een-
voudig gezegd, het kind zichzelf ver-
schrikkelijk in de weg zit. Het krijgt
zijn impulsiviteit, chaos en angst niet
160 onder controle, ook niet samen met
zijn ouders. Psychotherapie, of
psychotherapie met medicatie, kan
daarbij vaak wel helpen. Zo krijgt het
de kans om gewoon mee te doen:
165 aan de les op school, aan het spelen
met klasgenootjes op het schoolplein
en aan het verjaardagsfeestje bij een
vriendje thuis.
(8) In allerlei lagen in de maatschap-
170 pij worden psychische aandoeningen
niet serieus genomen. Ouders van
‘moeilijke kinderen’ krijgen ondanks
hun inspanningen vaak het verwijt
dat ze lui en gemakzuchtig zijn en
175 hun kind ‘drogeren’ met een pilletje in
plaats van het op te voeden. Som-
mige pedagogen zijn er ook als de
kippen bij om psychische aandoe-

ningen te reduceren tot ‘opvoedings-
180 problemen’. Zelfs op ministerieel
niveau worden psychische aandoe-
ningen miskend. De huidige minister
van Volksgezondheid, Edith
Schippers, vindt dat je sommige
185 dingen die bij het leven horen veel
meer ‘in je eigen sociale kring moet
zien uit te vogelen’ en dat je pas een
beroep op de gezondheidszorg moet
doen als je echt last hebt van ziekte.
190 **(9)** Psychische aandoeningen worden
onderschat en de zelfredzaamheid
van mensen met zulke aandoeningen
wordt overschat. Waarschijnlijk komt
dat, doordat ook normale mensen
195 weleens ‘een dipje’ hebben of zich-
zelf ‘druk’ vinden. Maar een dipje is
geen depressie die je lam slaat en
alles wat je doet, denkt en voelt
inktzwart kleurt. Druk zijn is iets
200 anders dan de hele dag rondlopen
met een hoofd vol herrie, waardoor je
niet kunt leren of werken. Juist het
vermeende begrip van iemands
problemen – ‘ik herken het, ik heb
205 dat ook weleens’ – leidt tot het
bagatelliseren ervan.
(10) Wat psychische aandoeningen
onderscheidt van alledaagse proble-
men, is hun invaliderende werking.

*naar: Malou van Hintum
uit: de Volkskrant, 6 juli 2013*

210 Het zou normaal moeten zijn om
mensen die ‘niet normaal’ zijn, de
kans te geven mee te doen. Niet door
hun psychische ballast te ontkennen
of er geringschattend over te doen,
215 maar door hun omgeving aan te
passen en henzelf niet te stigma-
tiseren. Voor kinderen met ADHD
kan meer structuur in het onderwijs
helpen, een prikkelarm leslokaal en
220 meer mogelijkheden om ‘uit te razen’.
Volwassenen met autisme kunnen
baat hebben bij zelfstandig werk
waarbij oog voor detail belangrijk is
en het sociale verkeer minimaal is.
225 Maar een aangepaste omgeving is
vaak niet dé oplossing voor hun
problemen, maar een onderdeel
daarvan.
(11) Mensen met een lichamelijke
230 gebrek krijgen een bril, een kunst-
knie, een spraakcomputer of een
pacemaker om zo goed mogelijk te
kunnen doen wat ze graag willen, en
zo min mogelijk afhankelijk te zijn
235 van anderen. Mensen met een
psychische aandoening verdienen
psychotherapeutische hulp en zo
nodig medicatie om hetzelfde te
bereiken.

noot 1 Met de term ADHD (*Attention Deficit Hyperactivity Disorder*) wordt een cluster aan symptomen aangeduid dat in meer of mindere mate belemmerend werkt bij het dagelijks maatschappelijk functioneren. Kenmerkend voor ADHD zijn impulsief gedrag, concentratieproblemen, rusteloosheid en leerproblemen.

Het recht om de gordijnen te mogen sluiten

(1) Het ergste wat je over iemand te weten kan komen, is alles. Als het over privacy gaat, is dat mijn favoriete citaat. Het is van Bert Jaap
5 Koops, hoogleraar regulering van technologie in Tilburg. Ik kon het alleen niet op tijd in mijn hersenpan vinden, toen ik dinsdag bij het opiniërend televisieprogramma *De*
10 *Wereld Draait Door* aan tafel mocht zitten. Daar ging het over het nut van, nota bene, een nationale DNA-database, waarin iedere burger verplicht wordt geregistreerd ten dienste
15 van de opsporing. Het is een idee van Peter R. de Vries, ooit omarmd door een Rotterdamse politiechef. Die werd teruggefloten door de minister wegens ‘doorgeslagen
20 denken’. Maar in de roes van het opsporingssucces in de zaak Vaatstra¹⁾ ging het deze week crescendo. Die arrestatie kwam na een beperkt, goed omschreven,
25 regionaal en vrijwillig DNA-onderzoek. Dus waarom niet even doorpakken naar een nationale verplichte DNA-registratie? Althans, dat was de teneur in de (sociale) media.
30 Of ik voor het tv-debat maar even aan de rem wilde komen hangen. Privacy neemt in razend tempo af. Je draagt er allemaal vrijwillig aan bij met Facebook, LinkedIn en Twitter.
35 (2) Waar is privacy ook alweer goed voor? Soms ben ik het zelf ook even kwijt. Ik sloeg er Koops’ oratie uit 2006 over tendensen in opsporing en technologie op na. Dat was een
40 helder verhaal over het uitdijende strafrecht, de voortdenderende technologie en de transparante

burger die permanent bewaakt, gevolgd en geregistreerd wordt. Die laat
45 zich dit vooralsnog aanleunen. Albert Heijn voorspelt je boodschappen, Google weet wat je gaat zoeken, de NS kent je reisgedrag, de telecomproviders onthouden je bel- en
50 internetgegevens, de bank en de KLM laten de staat (en de VS) meekijken in je geld- en reisverkeer, Facebook onthoudt alle gezichten en je gsm weet waar je bent. De fiscus
55 wist sowieso alles al. De politie ontvangt straks live-beelden van alle bewakingscamera’s. Op Schiphol kijkt de bodyscan even onder je kleren. Je paspoort bevat je vinger-
60 afdrucken en irisscan. Het houdt niet op.

(3) De vraag is inmiddels met hoe weinig privacy we toe kunnen. Waar ligt de ondergrens? Welke inbreuk
65 accepteren we echt niet? Het elektronisch patiëntendossier was dus voor de burger een brug te ver. Net als een reality-tv-programma met heimelijke beelden van gewonden op
70 de Eerste Hulp. Ook de kilometerheffing met kijkkastje kwam er niet. Over het biometrische paspoort ontstond ongenoegen, maar niet genoeg om het af te blazen. Het argument
75 ‘ik heb niks te verbergen’ heeft de overhand.

(4) Ik vind dat Koops mijn reserve het best verwoordt. Voor hem is privacy een essentieel onderdeel van de
80 *condition humaine*²⁾, het mens zijn. Er moet ergens in je leven een plek zijn waar je niet wordt bespied. Waar je alleen met jezelf kunt zijn of intiem met een ander. Waarover je geen

85 verantwoording schuldig bent en
waar je vrij bent van andermans
morele oordelen. Waar je
onbevangen jezelf kunt zijn en
geheimen kunt koesteren en
90 ongezien in je dagboek kunt schrij-
ven. Privacy is daarvoor de waar-
borg. In een rechtsstaat mag je ervan
uitgaan dat de burger niet wordt
achtervolgd door verouderde of foute
95 informatie en het recht heeft om
informatie te laten wissen of te laten
verlopen. In een rechtsstaat mag een
burger opnieuw beginnen. Zijn
handelen mag ook vergeten worden.
100 **(5)** Privacy is een waarborg om de
macht van de staat in toom te hou-
den, zegt Koops. Het zorgt ervoor dat
de overheid niet alles weet en alles
kan en dat de overheid de burger niet
105 controleert op oneigenlijke gronden.
De privacynorm “maakt het mogelijk
om naar eigen keuze in relaties met
andere mensen jezelf bloot te geven
of je gedekt te houden”. Als er in
110 concrete situaties een veiligheids-
belang is of een ander algemeen
belang dat inbreuk rechtvaardigt, dan
kan dat, mits omkleed met beper-
kingen. Maar als er onverhoopt “geen
115 algemeen vangnet van privacy meer
over is, dan is het alleen nog de
macht van anderen die bepaalt welke
keuzen je kunt maken in je leven”.

naar: Folkert Jensma

uit: NRC Handelsblad, 24 & 25 november 2012

(6) Privacy is een pijler van de
120 rechtsstaat. Zonder privacy belanden
we in een strafrechtstaat waarin de
burger is onderworpen aan de
informatiemacht van de overheid of
het bedrijfsleven. Een nationale
125 DNA-database zou er mooi in pas-
sen. Koops wees er al op dat we in
feite nu een paradigmawisseling
beleven. Ooit verzamelde de staat
alleen informatie die aantoonbaar
130 nodig is voor de opsporing. “Tegen-
woordig is het uitgangspunt bijna:
zoveel mogelijk informatie verzame-
len en als blijkt dat informatie niet
relevant is, kan deze worden weg-
135 gegoooid (of bewaard voor latere
doeleinden, want wie wat bewaart die
heeft wat).”
(7) Het onschuldbeginsel is dan
definitief geschorst. De bevolking
140 bestaat alleen nog uit verdachten of
toekomstige verdachten. Tussen een
medisch bevolkingsonderzoek en een
strafrechtelijk sporenonderzoek is
dan niet veel verschil. Zelfde data-
145 base, andere vraag. Verzekeraars
zouden als eerste toegang willen,
stel ik me voor. Of je een baan krijgt,
een verzekering, een hypotheek –
het is nu al vaak de vraag hoe het
150 antwoord uit de talloze databases is
samengesteld.

noot 1 De zaak Vaatstra betreft een moordzaak die pas na jaren werd opgelost dankzij
grootschalig DNA-onderzoek.

noot 2 Met de term *condition humaine* (ontleend aan de titel van een werk van de Franse
denker Malraux uit 1933) wordt gedeut op algemeen-menselijke kenmerken zoals
honger en dorst, pijn, eenzaamheid en dood.

Ik heb niets te verbergen

(1) Het zorgen voor veiligheid is een kerntaak van de staat. Die veiligheid staat door de snelle ontwikkeling van technologie aan alle kanten onder
5 druk. Op internet zijn met één muis-
klik grote hoeveelheden informatie
voor individuen en veiligheids-
diensten beschikbaar. Het verzame-
10 len ervan is daarmee een prominent
aspect geworden van het werk van
veiligheidsdiensten. Dat is begrijpe-
lijk. Sterker nog, het zou nalatig zijn
wanneer zij deze informatiebronnen
links zouden laten liggen.

15 (2) Toch is er veel ophef over het
Prism-programma¹⁾. Veel reacties
waren simplistisch en schematisch.
Tegenover het bekende ‘*Big Brother*’-
argument (‘De politiestaat is op
20 komst!’) staat geheid de al even
oppervlakkige reactie ‘maar ik heb
toch niets te verbergen’. De relatie
tussen privacy en veiligheid wordt in
louter zwart-wittegenstellingen ge-
25 schetst. Maar hoe verhoudt privacy
zich echt tot veiligheid?

(3) In het beroemde essay *I’ve got
nothing to hide and other
misunderstandings of privacy* richt de
30 Amerikaanse hoogleraar recht en
privacydeskundige Daniel Solove
zich op dit veel geopperde argument.
Mensen die zich niet druk maken,
zeggen: “Ik heb niets te verbergen.”
35 Die redenering reduceert volgens
Solove privacy tot iets van minimale
waarde, wat in een strijd met veilig-
heid altijd het onderspit delft. In haar
meest extreme vorm is de weerleg-
40 ging echter eenvoudig: iedereen
heeft wel iets te verbergen. Probeer
maar eens de vraag: “Vind je het

goed als ik naaktfoto’s van jou
verspreid?”

45 (4) In discussies over veiligheid ligt
het vaak genuanceerder. Het gaat
dan volgens Solove niet over alle
persoonlijke informatie, maar slechts
over het type informatie dat over-
50 heden zullen verzamelen, zoals over
internetactiviteiten. De inbreuk op
privacy is dan minimaal en het
gevaar van terrorisme van veel groter
belang – ‘Ach, die controle op die
55 paar e-mailtjes die ik verstuur. Als ik
daar een aanslag mee kan
voorkomen?’ In deze vorm is ‘Ik heb
niets te verbergen’ een sterk
argument. Het veronderstelt dat
60 privacy alleen maar gaat over het
verhullen van iets slechts waarvan
we niet willen dat anderen het weten
of dat anderen niets aangaat. Maar
de discussie over privacy kan dan
65 verzanden in een debat over wat
mensen wel en niet geheim mogen
houden.

(5) Solove stelt dat privacy meer is
dan een recht op geheimhouding.
70 Privacy omvat allerlei verschillende
zaken die samengaan met juist en
onjuist gebruik van persoonlijke
informatie. Stel dat iemand wordt
begluurd door de buurman – zelfs
75 wanneer er geen geheimen aan het
licht komen, wordt dit als eng ervaren
en als een inbreuk op de privacy.
Daarnaast zijn er nog andere vormen
van schendingen van privacy zoals
80 chantage en het onjuist gebruik van
persoonlijke gegevens. Zelfs het
bijhouden van grote persoonlijke
dossiers door overheden kan uit-
eindelijk iemands privacy schenden.

85 **(6)** Door privacy te benaderen als
iets breders dan alleen 'garanderen
van geheimhouding' blijkt, dat er
diverse problemen kunnen ontstaan.
Als de overheidsbureaucratie
90 persoonlijke informatie gebruikt om
belangrijke beslissingen te nemen
over burgers, maar die burgers geen
inspraak hebben in hoe deze infor-
matie wordt gebruikt, kan dat leiden
95 tot machteloosheid en kwetsbaarheid
van het individu.

(7) De gevaren die samenhangen
met grootschalige dataverzameling
zijn daarom vooral zaken als onver-
100 schilligheid, dwalingen, misbruik,
onmacht en gebrek aan transparantie
en verantwoording. Er zijn mensen
onterecht op een zwarte lijst beland.
Het bureaucratisch gegenereerde
105 profiel begint de persoon te over-
woekeren, zoals terrorisme-
deskundige Beatrice de Graaf
onlangs nog in haar oratie stelde.

(8) Privacy hangt samen met het
110 weerbaar maken van de burger. Het
beschermt de persoonlijke integriteit
en waardigheid. Als iemand geredu-
ceerd wordt tot bepaalde gemonitor-

de gedragspatronen, moet hij in elk
115 geval tegen die categorisering in
beroep kunnen gaan.

(9) Discussies zoals die nu vaak
worden gevoerd over privacy versus
veiligheid, raken zelden de kern. Het
120 gaat niet om de vraag of overheden
wel of geen persoonlijke data mogen
verzamelen en analyseren. Het gaat
om het staatsrechtelijk fundament
onder die taakstelling: het garande-
125 ren van toezicht, transparantie, het
afleggen van rekenschap.

(10) Deze waarden moeten de plaats
in het debat innemen van het 'ik-heb-
niets-te-verbergen'-argument dat
130 slechts bepaalde problemen omtrent
privacy benoemt, maar andere onder
het tapijt schuift. Een samenleving
waarbinnen deze fundamentele
waarden en daarmee de bescher-
135 ming van privacy niet worden
bediscussieerd, is als een rechtbank
waar het risico bestaat dat iemand
terechtstaat maar geen mogelijkheid
heeft in beroep te gaan, het bewijs
140 niet mag inzien en die ook na het
uitzitten van de straf het stempel
'verdacht' blijft houden.

*naar: Daan Weggemans
uit: Trouw, 25 juni 2013*

noot 1 Prism is een programma dat sinds 2007 door de Amerikaanse afluisterdienst *National Security Agency* (NSA) wordt gebruikt om internationaal inlichtingen te vergaren uit gegevens van internet. De onthulling ervan in juni 2013 riep veel protest op en de Amerikaanse regering werd beschuldigd van illegale afluisterpraktijken.

Leden van een kleine wereld

(1) Even leven op Vlieland. Het heropende mijn ogen. Dit Waddeneiland leeft van toeristen. Toch is het bepaald niet wat je je voorstelt bij een 5 vakantieparadijs. Er zijn geen resorts, geen door handdoeken bezet gehouden ligbedden en geen bediening op het strand. Er is nog veel meer niet: geen stad, geen snelweg, 10 geen winkelcentrum, geen disco's, geen kantoren en (bijna) geen auto's. Maar het allerbelangrijkste wat hier ver te zoeken is, dat is haast. Wat het ontbreken van haast met mensen 15 doet, is wel bijzonder – ik was het bijna vergeten.

(2) In feite heerst op zo'n klein eiland een vorm van schaarste. Je bent aangewezen op dat wat je er kunt 20 krijgen. In de stad kun je als je niet precies vindt wat je zoekt, nog omrijden om het elders te halen. 'Elders' betekent hier: anderhalf uur varen met een boot die niet vaker dan drie 25 keer per dag gaat. Het zoeken van een alternatief voor wat je hier kunt krijgen, kost je dus al gauw een halve dag of meer. Deze schaarste leidt tot bekende vormen van duurzaamheid: 30 inventiviteit in het vinden van oplossingen met wat wél voorhanden is, zuinig zijn op je spullen en niet kiezen voor goedkoop maar voor degelijk – wel nodig met al dat zout, 35 zand en water.

(3) Dan is er nog een andere eiland-eigen component. Iedereen weet dat

je inventief en zuinig op je spullen moet zijn. Mensen helpen elkaar om 40 dat te bereiken, ieder vanuit zijn eigen expertise, zodat 'we' het heel houden. Het is niet vanuit een socialistische gedachte en ook niet uit economische noodzaak. Het voelt 45 meer als de ervaring dat je maar beter elkaar een beetje kunt helpen, want dan kom je samen verder.

(4) En zo, van de andere kant van de Waddenzee bekeken, lijkt het opeens 50 bizar dat normaal gesproken elk gesprek over extra aandacht of service direct leidt tot discussies over geld. Dat is de verarming die we als maatschappij oogsten nu we zo lang 55 al proberen ons te verrijken door efficiënter te worden en door ons te concentreren op onze kerntaken. Waarom streven we er eigenlijk naar dat alles wordt afgerekend, dat elke 60 inspanning ook omzet is?

(5) Overal zijn er 'regels van het spel', in Nederland, in de Randstad en op Vlieland. De regels verschillen maar weinig. Toch ervaar ik dit eiland 65 als een anders werkende wereld, niet heilig, niet beter, wel leerzaam en mooi. Een duurzaam verschil is misschien wel dat mensen op een eiland zich meer richten op het spel en de 70 medespelers dan op de knikkers. Eindelijk een samenleving die zich een beetje gedraagt als een vereniging.

naar: Huibrecht Bos

uit: VM Verenigingsmanagement, september 2012

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen. Het College voor Toetsing en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.